

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
/ MTA Judaisztikai Kutatócsoport
1999/2000 II. (tavaszi) félév

Az antiszemitizmus története

Zsidó–keresztény viták az ókorban és a kora középkorban

Komoróczy Géza

(HB-232, TÖ-*)

szerda 16:00–17:30 (Kecskeméti utca 10/12 — Magyar utca 31/33, III. em.
319, szemináriumi szoba)

A kollégium célja, hogy forrás-szövegek alapján bevezetést nyújtson az ókori *anti-judaizmus* problematikájába.

Az ókori (görög–római) és keresztény anti-judaizmus kétségen kívül az egyik előzménye és forrása a modern politikai antiszemitizmusnak, de nem azonos vele. Tanulmányozása és értelmezése több síkon is lehetséges. Itt a jelenséget keresztény *contra* zsidó vonatkozásban mint két társadalmi csoport konfliktus- / konfrontációs helyzetét tárgyaljuk, olyan csoportokét, amelyeknek (1) az ókorban (a) közös a gyökere, (b) részben közösek a szent könyvei, doktrínája, liturgiája, teológiája, (c) ellenben kompetitív szervezetek, ti. egymás versenytársai; (2) a középkorban pedig a keresztény intézmények (a) a zsidó hagyomány / doktrína visszaszorítására, (b) a zsidóság megtérítésére, illetve (c) a zsidóság mint társadalmi csoport elszigetelésére törekcsenek. Az ókori és középkori anti-judaizmus általában a zsidók integrálására irányult, jóllehet ezt csak a zsidó hagyomány feladásának árán látta elérhetőnek, és a kilátásba helyezett legsúlyosabb megtorlás is legfeljebb szociális diszkrimináció volt. A 19. század utolsó évtizedeiben színre lépő politikai antiszemitizmus célul tűzte ki a zsidók territoriális elkülönítését. A náci típusú antiszemitizmus programja a teljes zsidó nép fizikai megsemmisítése volt. Ezek lényeges különbségek, és a programokat, pusztán közös mozzanatok – a zsidóellenes fellépés – alapján, nem szabad azonosnak tekinteni. Az ókori és középkori hitviták dokumentumainak elemzésében figyelmet kell fordítani a bibliai és teológiai érvelés hermeneutikai módszereire és a társadalomtörténeti háttérre egyaránt.

A félév során csak a fenti alcím által meghatározott részlet-kérdéseket tárgyaljuk, de ehhez is kívánatos a háttér alaposabb ismerete: a zsidó történelem a késő ókorban és kora középkorban, a keresztény egyház története, a nyugat-európai országok története stb. Érdemben nem tárgyaljuk a zsidóellenességgel összefüggő egyéb tárgyak nagy részét sem: kereszties hadjáratok, vérvád (ostya-vád, kútmérgezés-vád), térítő prédikációk stb.

A kollégiumban az előadások mellett – és főként – néhány kiszemelt forrás-szöveg elemzését, illetve közös megvitatását végezzük el. Az alább kijelölt szövegeket mindenkinek önállóan föl kell dolgoznia. A szövegek elemzésében külön figyelmet szentelünk, amennyire a forrásanyag lehetővé teszi, a zsidó fél érveinek.

*

Bibliai / mitikus előképek

a konfrontáció- / polémia-helyzetek értelmezéséhez:

Ex. 1,9-10: "...Izráel népe nagyobb és erősebb, mint mi, bánjunk vele okosan, nehogy még többen legyenek, mert ha háború támad, ő is ellenségeinkhez csatlakozik, ellenünk harcol és kivonul az országból."

Eszter k.

*

Zsidók a keresztény teológiában és világképben:

Órigenés: a zsidó nép mint fogoly bizonyos szabadságot élvez; eltitkolja a számára kedvezőtlen értelmű bibliai iratokat (*Ad Africanum*, magyarul in: Órigenész, *Az imádságról és a vértanúságról*, Ókeresztény írók, 14, Budapest: Szent István Társulat, 1997, p. 248 skk.).

Johannes Chrysostomus / Aranyszájú Szent János, *Adversus Judaeos*

Augustinus: a zsidók fennmaradnak mint a keresztény igazság tanúbizonysága (*De civitate Dei*, XVIII, 46).

"*Iudaisantes*" versus "*Pose' é Jiszraél'*"

*

Jézus és a keresztények az ókori zsidó hagyományban (aggáda):

Toldot Jésu

IRODALOM:

EJ 15, 1208 sk.

Samuel Krauss, *Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen* (Berlin: S. Calvary, 1902 / Hildesheim, etc.: Georg Olms, 1994)

Johann Maier, *Jesus von Nazareth in der talmudischen Überlieferung* (Erträge der Forschung, 82) (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978)

Schrekenberg, I, pp. 483 sk. (*Toldot Jésu*)

Imakönyvből:

Birkat ha-minim: Semóne eszré / Amida, § XII (ca. az 1. század utolsó harmada) (a *nocrim* ellen)

Alénu (3. század) (שְׁלֹא עֲשֵׂנוּ כְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת) stb.)

Kritikai kiadás t. k.: D. W. Staerk, *Altjüdische liturgische Gebete* (Kleine Texte, 58) (Bonn: A. Marcus – E. Weber, 1910)

IRODALOM:

Schrekenberg, I, pp. 155 skk. (*Birkat ha-minim*)

Ismar Elbogen (& Joseph Heinemann), *Jewish Liturgy. A Comprehensive History* (Philadelphia – Jerusalem: The Jewish Publication Society, 5753 / 1993), pp. 24 skk. (*Amida*, a § XII magyarázatához lásd a mutatóban id. helyeket); pp. 71 sk. stb. (*Alénu*)

Emil Schürer, Geza Vermes & Matthew Black, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.–A.D. 135)*, II (Edinburgh: T. & T. Clark, 1979), pp. 455 skk. (*Semóne eszré*)

Stefan C. Reif, *Judaism and Hebrew Prayer. New Perspectives on Jewish Liturgical History* (Cambridge University Press, 1993)

Mark Kiley, Ed., *Prayer from Alexander to Constantine. A Critical Anthology* (London – New York: Routledge, 1997), pp. 108 skk.: Reuven Kimelman, "The Shema and the Amidah: Rabbinic Prayer"

FELDOLGOZÁSRA KISZEMELT FORRÁS-SZÖVEGEK:

I. (Pseudo-) Pál, Levél a zsidókhoz

ca. 1. század utolsó harmada

Szöveg: az Újszövetségben / fordításokban

Saul / Paulos / Paulus életrajzához lásd: Róm. 11,1; I. Kor. 15,8-9; II. Kor. 11,21-22; Gal. 1,13 skk.; Philipp. 3,4 skk.; vö. Ap. csel. 21,39; továbbá 16,37 sk.; 22,3 skk.; 22,25; 23,27

IRODALOM:

Peter Richardson, Ed., *Anti-Judaism in Early Christianity, I: Paul and the Gospels* (Waterloo, Ontario: Canadian Corporation for Studies in Religion, 1986)

Hermann L. Strack & Paul Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch, III* (München: C. H. Beck, 1926, 1985⁸), pp. 671 skk. Schrekenberg, I, pp. 91 sk.

II. Iustinus (*Justinus philosophus et martyr*)

ca. 160/165

Párbeszéd a zsidó Trifónnal [Tryphon / Tarphon] / *Dialogus cum Tryphone Iudaeo*

Szöveg: Vanyó László, szerk., *A II. századi görög apologéták (Ókeresztény írók, 8)* (Budapest: Szent István Társulat, 1984), pp. 133–311

IRODALOM:

Robert S. MacLennan, *Early Christian Texts on Jews and Judaism* (Brown Judaic Studies, 194) (Atlanta, GA: Scholars Press, 1990), pp. 49 skk.

Stephen G. Wilson, *Related Strangers. Jews and Christians, 70–170 C.E.* (Minneapolis: Fortress Press, 1995), pp. 258 skk.

William Horbury, “Jewish–Christian Relations in Barnabas and Justin Martyr”, in: James D. G. Dunn, Ed., *Jews and Christians. The Parting of the Ways A.D. 70 to 135* (Grand Rapids, MI – Cambridge: Eerdmans, 1992²), pp. 315–345, kül. pp. 337 skk.

Schrekenberg, I, pp. 182 skk.

III. Cyprianus

ca. 3. század közepe

A bizonyítékok három könyve Quirinushoz <a zsidók ellen> / *Testimoniorum libri tres ad Quirinum adversus Iudaeos*, I. könyv (feldolgozásra), II–III. könyv (olvasásra)

Szöveg: Vanyó László, szerk., *Szent Cyprianus művei (Ókeresztény írók, 15)* (Budapest: Szent István Társulat, 1999), pp. 31 skk.

IRODALOM:

Schrekenberg, I, pp. 235 skk.

IV. A zsidókhöz való viszony két chartája a középkorban

- 1) [II. Callixtus (1119–1124) – III. Jenő (1145–1153) és mások nyomán] III. Ince (1198–1216) bullája (további átiratok nagy számban a XIII – XIV – XV – XVI. században): *Sicut Judeis* (1120) / *Constitutio pro Iudeis* (1199) / *Etsi Judaeos* (1205)

Szövege: Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century*. [I:] *A Study of Their Relations during the Years 1198–1254, Based on the Papal Letters and the Conciliar Decrees of the Period* (Philadelphia: The Dropsie College, 1933), pp. 92–95, no. 5 (latin szöveg angol fordítással), továbbá pp. 144–145, no. 35 (var.); pp. 219–220, no. 81 (var.); pp. 260–263, no. 111 (var.); pp. 274–275, no. 118 (var.); illetve II, ed. by Kenneth R. Stow (New York: The Jewish Theological Seminary of America – Detroit: Wayne State University, 1989 / 5749), nos. 2, 11, 31, 41, 45 stb. (további kiegészítések) (latin szöveg angol regesztával)

IRODALOM:

Solomon Grayzel, “The Papal Bull *Sicut Judeis*”, in: Jeremy Cohen, Ed., *Essential Papers on Judaism and Christianity in Conflict (From Late Antiquity to the Reformation)* (New York – London: New York University Press, 1991), pp. 231 skk.

- IV. Béla zsidó-privilegiuma (1251) in: *Magyar-zsidó oklevéltár*, I (Budapest: Wodianer, 1903), pp. 23 skk., no. 22. — Forrásához lásd Klaus Lohrmann, *Judenrecht und Judenpolitik im mittelalterlichen Österreich* (Wien – Köln: Böhlau, 1990), pp. 62 skk.: II. (Babenbergi / Harcias) Frigyesnek (1230–1246) a *Sicut Judeis* nyomán kiadott *Judenordnung*-ja (1244); szövege angol fordításban in: Robert Chazan, Ed., *Church, State and Jew in the Middle Ages* (New York: Behrman House, 1980), pp. 84 skk.

- 2) **IV. lateráni zsinat (1215) decretuma** / III. Ince (1198–1216)

Szövege: Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century*, [I] (1933), pp. 306–313, nos. VIII–XIII (§§ 67–70 + a keresztes hadjárattal foglalkozó szakasz idevágó része) (latin szöveg angol fordítással); Julius Höxter, *Quellenlesebuch zur jüdischen Geschichte und Literatur*, III (Frankfurt a. M.: J. Kauffmann, 1927), pp. 15 skk. (német fordítás)

A zsidóeskü: *Corpus Iuris Hungarici* – Magyar törvénytár. *Werbőczy István Hármaskönyve* (1517) (Budapest: Franklin, 1897; reprint: Pécs, 1990 k.), Pars III, titulus 36 (i. h., pp. 420 sk.)

IRODALOM:

Winkler Ernő, *Adalékok a zsidóeskü (juramentum more judaico) középkori történetéhez* (Budapest: Pallas, 1917)

V. Párizsi disputatio

1240. június 12, Párizs főtere

Dramatis personae: IX. Gergely (1227–1241) — IX. (Szent) Lajos (1226–1270) nevében castiliai Blanka anyakirályné (a disputatio elnöke) — Nicolaus Donin (La Rochelle) *contra* R. Jehiel ben Jozsef (Párizs) – R. Móse (Coucy)

- R. Júda ben David (Melun). – R. Méir ben Barukh (von Rothenburg) mint fiatal rabbi a közönség soraiban
- Előzmény: Donin feljelentése a pápánál (*mószet*). Donin vallási háttéré; az *Articuli litterarum pape*
- Győztes: “Donin”
- Következmény: 1242. június 17: könyvégetés (Párizs)
- Szövegek: J. D. Eisenstein, *Ocar vikkuhim* (New York, 1928; reprint, 1969), pp. 81–86, no. 4 (Jehiél, *Vikkuah*, héber szöveg). — Hyam Maccoby, *Judaism on Trial. Jewish–Christian Disputations in the Middle Ages* (London: The Littmann Library of Jewish Civilization, 1982 és újabb lenyomatok), pp. 153–162 (Jehiél, *Vikkuah* angol parafrázisa), 163–167 (a keresztény beszámoló angol fordítása). — Robert Chazan, Ed., *Church, State and Jew in the Middle Ages* (New York: Behrman House, 1980), pp. 221 skk. (angol kivonatok / fordítások: IX. Gergely levelei, a héber beszámoló, R. Jehiél kihallgatása, R. Méir költeménye). — Julius Höxter, *Quellenlesebuch zur jüdischen Geschichte und Literatur*, III (Frankfurt a. M.: J. Kauffmann, 1927), pp. 91 skk. (részletek németül)
- Méir (von Rothenburg) költeménye a Talmud-égetésről (*Sa’eli, szerufa be-és...*) héberül in: H. Brody, *Anthologia Hebraica* (Leipzig: Insel, 1922); Abraham M. Habermann, *Széfer gezérot Askenaz u-Carfat* (Jerusalem: Tarshish Books, 1945), pp. 183 skk.; Julius Höxter, *Quellenlesebuch zur jüdischen Geschichte und Literatur*, III (Frankfurt a. M.: J. Kauffmann, 1927), pp. 99 skk. (németül); Gershom Scholem (!) német fordításában in: Hilde Merz, et al., *Zur Geschichte der mittelalterlichen Jüdischen Gemeinde in Rothenburg ob der Tauber* (Verlag des Vereins Alt-Rothenburg, 1993), pp. 238 skk.
- Robert Chazan, Ed., *Church, State and Jew in the Middle Ages* (New York: Behrman House, 1980), pp. 249 skk.: Héber kézikönyv (sillabusz), amely a hitvitákban részt vevő rabbikat felkészítette a keresztények érveire
- R. Móse (Couchy), *Széfer micvot gadol* (SZEMAG): “Az állat és az angyal az emberben”, in: Julius Höxter, *Quellenlesebuch zur jüdischen Geschichte und Literatur*, III (Frankfurt a. M.: J. Kauffmann, 1927), p. 102 (németül)

IRODALOM:

- EJ* 6, 167 (Donin); 9, 1312 (Jehiél)
- Schrekenberg, II, pp. 98 skk.
- Donin személyéhez: Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century*, [I] (1933), pp. 339–340

VI. Barcelonai disputatio

1263. július 20

Dramatis personae: I. (Aragóniai / Hódító) Jakab (1213–1276) (a disputatio elnöke) (NB mint curiosumot: a király második felesége Jolanta / Jolán, II. Endre második házasságából született leánya volt) — Pablo Christiani / Paulus Christianus / Fra Pablo Christia (?–ca. 1274) *contra* R. Móse ben Nahman / RAMBAN / Nahmanides (1194–1270)

Győztes: RAMBAN

Következmény: RAMBAN emigrációja / *alijja*

Szövegek: J. D. Eisenstein, *Ocar vikkuhim* (1969), pp. 86–94, no. 5 (RAMBAN, *Vikkuah*, héber szöveg). — Hyam Maccoby, *Judaism on Trial* (1982), pp. 97–150 (RAMBAN, *Vikkuah* angol fordítása; a keresztény beszámoló angol fordítása). — B. Haskelevich, *The Disputation of Nachmanides* (Jerusalem–Moscow: Gesharim, 5753 / 1992) (RAMBAN orosz fordítása). — Robert Chazan, Ed., *Church, State and Jew in the Middle Ages* (New York: Behrman House, 1980), pp. 258 skk. (néhány kis részlet Pablo Christiano különböző beszédeiből stb.) — Hans-Georg Mutius, *Die christlich-jüdische Zwangsdisputation zu Barcelona. Nach dem hebräischen Protokoll des Moses Nachmanides* (Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1982)

IRODALOM:

Schrekenberg, II, pp. 208 skk.

VII. Tortosai disputatio

1413–1414 / 5173

Dramatis personae: XIII. Benedek (Avignon) (1394–1423) (a disputatio elnöke) — Jósua Lorki (a Lorca) (*–1419) / Maestre Gerónimo [Hieronymus de Sancta Fide / Ieronymo de Santa Fe] (akronym: MEGADEF ~ *megaddéf*, ‘gyalázkodó’) *contra* R. Astruc ha-Lévi (Bonastruc Desmaîtres) (Alcaniz), valamint számos más rabbi Aragónia és Catalonia városaiból

Szövegek: J. D. Eisenstein, *Ocar vikkuhim* (1969), pp. 104–111, no. 8 (RAMBAN, *Vikkuah*, héber szöveg); Hyam Maccoby, *Judaism on Trial* (1982), pp. 168–186 (a zsidó beszámoló angol fordítása: Selomo ibn Verga, *Sévet Jehuda* nyomán), pp. 187–215 (a keresztény beszámoló angol kivonata)

IRODALOM:

EJ 3, 810 (Astruc); 11, 494 sk. (Lorki)

Schrekenberg, II, pp. 434 skk.

KIEGÉSZÍTŐ / HÁTTÉR-OLVASMÁNYOK:

Barnabás levele; magyarul in: Vanyó László, szerk., *Apostoli atyák* (Ókeresztény írók, 3) (Budapest: Szent István Társulat, 1980), p. 221 skk.

Levél Diognétoszhoz, kül. III–IV; magyarul uo., p. 368 skk.

Kelsos / Celsus, *Igaz szó (Aléthis logos)* (ca. 177–180); magyarul: *Világosság*, 10 (1969), no. 3, Melléklet, pp. 2–32

Tertullianus, *Adversus Judaeos; Apologeticum* (ca. 197), kül. XXI, magyarul in: *Tertullianus művei* (Ókeresztény írók, 12) (Budapest: Szent István Társulat, 1986), p. 61 skk., a hiv. hely: p. 99 skk., illetve XVI, 1–4 (a Tacitustól állított számár-kultuszról)

Augustinus / Szent Ágoston, *A keresztény tanításról (De doctrina Christiana)* (ca. 390, illetve 426/27); magyarul: Budapest: Szent István Társulat, 1944).

Kül.: a bibliai szöveghelyek értelmezésének szabályairól: III, 26 skk. (a magyar fordításban: p. 184 skk.). — A Biblia értelmezésének szabályaihoz lásd még Tyconius, *Szabályok könyve. Liber regularum* Tyconii (Hermeneutikai füzetek, 12) (Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont, 1997). — A *middot* rendszereihez: Hermann L. Strack, *Einleitung in Talmud und Midraš* (München: C. H. Beck, 1921; későbbi kiadás, angol fordítás, átdolgozás is), XI, § 2 (Hillél 7 middája), § 3 (R. Jismaél 13 middája), § 4 (Eliezer ha-Gelili 32 middája)

A keresztény – római polémia klasszikusa: Minutius Felix, *Octavius* (ca. a 3. század első fele); a zsidókról: 10,4; 33,2 skk.

Clairvaux-I Szent Bernát OCist. (1090–1154) beszédei a zsidók védelmében a II. kereszties hadjárat (1146/47) alkalmából: Robert Chazan, Ed., *Church, State and Jew in the Middle Ages* (New York: Behrman House, 1980), pp. 100 skk. (néhány kis részlet angol fordításban); régies magyar fordítás: Piszter Imre & Vajda Ödön, *Szent Bernát clairvauxi apát élete és művei*, I–II (Budapest, 1899). — Jóllehet a kereszties hadjáratokkal nem foglalkozunk, Bernardus, a *doctor mellifluus* szavai figyelmet érdemelnek, mert III. Jenő (lásd fentebb, IV, 1) az ő tanítványa volt

IRODALOM:

A modern antiszemitizmus, szerk. Kovács András (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999). — A kötetből bevezető olvasmányul pp. 37 skk.: R. Rürup & Th. Nipperdey; pp. 62 skk.: G. L. Langmuir; pp. 80 skk.: Y. Bauer; pp. 141 skk.: J. Katz; pp. 152 skk.: R. Rürup cikkei, illetve általában az I. rész: Antiszemitizmus – korokon át

Székely Béla, *Az antiszemitizmus és története* (Budapest: Tabor, 1936)

Léon Poliakov, *Histoire de l'antisémitisme* (Paris: Calmann-Lévy, 1977) / *Geschichte des Antisemitismus*, I: *Von der Antike bis zu den Kreuzzügen*; II: *Das Zeitalter der Verteufelung und des Ghettos* (Frankfurt a. M.: Jüdischer Verlag, 1989)

Gavin I. Langmuir, *Toward a Definition of Antisemitism* (Berkeley, etc.: University of California Press, 1990)

*

Heinz Schreckenberg, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld*, [I:] (1.–11. Jh.) (Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1995³); [III:] (13.–20. Jh.) (Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1994)

Steven T. Katz, *The Holocaust in Historical Context*, I: *The Holocaust and Mass Death before the Modern Age* (Oxford – New York: Oxford University Press, 1994)

Jeremy Cohen, Ed., *Essential Papers on Judaism and Christianity in Conflict (From Late Antiquity to the Reformation)* (New York – London: New York University Press, 1991), kül.: pp. 89 skk.: Wayne A. Meeks, “Breaking Away: Three New Testament Pictures of Christianity’s Separation from the Jewish Communities”; pp. 174 skk.: Rosemary R. Ruether, “The *Adversus Judaeos* Tradition in the Church Fathers...”; pp. 231 skk.: Solomon Grayzel, “The Papal Bull *Sicut Judeis*”

Marvin Perry & Frederick M. Schweitzer, Eds., *Jewish–Christian Encounters over the Centuries. Symbiosis, Prejudice, Holocaust, Dialogue* (American University Studies, IX, 136) (New York, etc.: Peter Lang, 1994)

*

Marcel Simon, *Verus Israel. A Study of the Relations between Christian and Jew in the Roman Empire (135–425)* (1964) (London: The Littman Library of Jewish Civilization, 1986)

Hershel Shanks, Ed., *Christianity and Rabbinic Judaism. A Parallel History...* (Washington, D.C.: Biblical Archaeology Society, 1992)

Peter Schäfer, *Judeophobia. Attitudes toward the Jews in the Ancient World* (Cambridge, MA – London: Harvard University Press, 1997)

James D. G. Dunn, Ed., *Jews and Christians. The Parting of the Ways A.D. 70 to 135* (Grand Rapids, MI – Cambridge: Eerdmans, 1992²), kül. pp. 1 skk.: Philip S. Alexander, “The Parting of the Ways from the Perspective of Rabbinic Judaism”

Claudia J. Setzer, *Jewish Responses to Early Christians. History and Polemics, 30–150 C.E.* (Minneapolis: Fortress Press, 1994)

*

Cecil Roth, *Zsidó középkor* (Javne könyvek, 11) (Budapest: Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, é. n. [1940 k.]), kül. p. 97 skk. (lateráni zsinat), p. 99 skk. (hitviták)

Solomon Grayzel, “Popes, Jews, and Inquisition from »Sicut« to »Turbato [corde]«”, in: Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century*, II, ed. by Kenneth R. Stow (New York: The Jewish Theological Seminary of America – Detroit: Wayne State University, 1989 / 5749), pp. 1 skk.

Jeremy Cohen, *The Friars and the Jews. The Evolution of Medieval Anti-Judaism* (Ithaca – London: Cornell University Press, 1982)

Jacob Katz, *Exclusiveness and Tolerance. Studies in Jewish–Gentile Relations in Medieval and Modern Times* (Oxford: Oxford University Press / New York: Behrman House, 1961) / *Exclusion and tolérance. Chrétiens et juifs du Moyen Age à l’ère des Lumières* (Paris: Lieu Common, 1987)

Jacob Katz, *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages.* Afterword and Bibliography by Bernard D. Cooperman (New York: New York University Press, 1993)

M e l l é k l e t

ad IV: A zsidókhöz való viszony két chartája a középkorban

Feldolgozandó szövegek

Kopeczky Rita fordításai

Bibliográfiai adatokhoz lásd p. 4

1) A *Sicut Iudeis / Constitutio pro Iudeis / Etsi Judaeos* kiadásai
III. Ince (1198–1216) bullája: *Constitutio pro Iudeis* (1199) = Grayzel, no.

5

{Címzés nélkül}

Jóllehet a zsidók hitszegése sokszorosan helytelenítendő, de mivel hitünket igaz módon alátámasztják, mégsem szabad a híveknek súlyosan elnyomniuk őket, hiszen így szól a próféta: "Ne öld meg őket, nehogy valaha is elfelejtsék törvényedet" {Zsolt. 59,12} – azaz nyíltabban kifejezve: ne töröld el mindenestül a zsidókat, nehogy véletlenül a keresztények képesek legyenek elfelejteni törvényedet, amelyet amazok, bár maguk nem értik, értelmes könyveikben megjelenítenek.

Ahogy tehát nem kell, hogy a zsidóknak szabadságukban álljon a zsinagógáikban többet merészelní, mint amennyit a törvény megenged, úgy azokban a dolgokban, amelyek meg vannak engedve nekik, semmiféle megrövidítést nem kell elviselniük. Mi tehát, jóllehet ők inkább saját csökönységükben akarnak megmaradni, mint megismerni a próféták szavait és saját írásaik titkait, és eljutni a keresztény hitnek és üdvösségnek ismeretére, mégis, mivel a mi védelmünket és segítségünket követelik, keresztény jámborságunk szelídsége folytán, boldog emlékezetű elődeinknek, Calixtus, Jenő, Sándor, Kelemen és Coelestin római pápáknak nyomdokait követve, helyt adunk az ő kérésüknek, és rendelkezésükre bocsátjuk oltalmunk pajzsát. Azt is elrendeljük, hogy egyetlen keresztény se kényszerítse őket erőszakkal, hogy kelletlen vagy akarata ellenére a kereszttséghez járuljanak, de ha valamelyikük magától, hitből folyamodik a keresztényekhez, azt, miután szándéka nyilvánvalóvá lett, tegyék kereszténnyé, mégpedig bármiféle zaklatás nélkül. Arról ugyanis, akiről kiderül, hogy a keresztények kereszttségéhez nem magától, hanem akarata ellenére járult, nem lehet elhinni, hogy igaz keresztény hite van. Hasonlóképpen egy keresztény se merészelje személyüket a területileg illetékes hatóság ítélete nélkül megsebesíteni vagy megölni, vagy saját pénzüket elvenni tőlük, vagy felborítani a velük való megszokott jó kapcsolatot, amivel eddig rendelkeztek azon a területen, ahol laknak. Ezenkívül senki semmiben ne háborgassa őket botokkal vagy kövekkel, amikor ünnepeiket ülik, és senki ne hajtson be rajtuk robotot, csak amit az elmúlt időkben is el szoktak végezni; ezenkívül, hogy gonosz emberek aljasságának és kapzsiságának útját álljuk, elhatározzuk, hogy senki ne merje a zsidók temetőjét megrongálni, vagy elvenni belőle, vagy pénzszerzés ürügyén az eltemetett holttesteket kiásni. Ha pedig valaki, miután e határozat tartalma ismertté vált, meggondolatlanul megpróbál ellenszegülni neki – távol legyen! –, az szenvedjen méltóság- és hivatalvesztést, vagy a kiközösítés megtorlásával lakoljon, hacsak vakmerő tettét méltó elégtétellel helyre nem hozza. Csak azokat kívánjuk azonban ebben az oltalmazó védelemben részesíteni, akik egyáltalán nem merészeltek a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva a Lateránban, (...) szeptember 15-én, a folyó *indictio* 2. évében, az Úr megtestesülésének 1199., III. Ince pápa úr főpapságának pedig 2. esztendejében.

Ú j a b b k i b o c s á t á s o k

(A *Constitutio*-hoz képest csak a többlet / eltérés)

III. Honorius (1216–1227): *Sicut Iudeis (non)* (1217) = Grayzel, no. 35

{Címzés: Párizsi egyházi méltóságoknak}

Honorius püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Krisztusban szeretett fiainak, a keresztény híveknek üdvözlését és apostoli áldását küldi.

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) boldog emlékezetű elődeinknek, Calixtus (stb) és Ince római pápáknak nyomdokait követve...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva a Lateránban, (...) november 7-én, a folyó *indictio* 5. évében, az Úr megtestesülésének 1217., III. Honorius pápa úr főpapságának pedig 2. esztendejében.

IX. Gergely (1227–1241): *Sicut Iudeis (non)* (1235) = Grayzel, no. 81
{Címzés: „Minden hívő kereszténynek”}

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Krisztusban szeretett fiainak, a keresztény híveknek üdvözlését és apostoli áldását küldi.

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) boldog emlékezetű elődeinknek, Calixtus (stb.) és Honorius római pápáknak nyomdokait követve...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva Perusiumban, május 3-án, a folyó *indictio* 7. évében, az Úr megtestesülésének 1235., fent nevezett IX. Gergely pápa úr főpapságának pedig 9. esztendejében.

IV. Ince (1243–1254):

(a) *Sicut Iudeis (non)* (1246) = Grayzel, no. 111

{Címzés: „Minden hívő kereszténynek”}

Ince püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Krisztusban szeretett fiainak, a keresztény híveknek üdvözlését és apostoli áldását küldi.

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) boldog emlékezetű elődeinknek, Calixtus (stb.) és Gergely római pápáknak nyomdokait követve...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva Lyonban, (...) október 22-én, a folyó *indictio* 5. évében, az Úr megtestesülésének 1246., IV. Ince pápa úr főpapságának pedig 4. esztendejében.

(b) *Sicut Iudeis (non)* (1247) = Grayzel, no. 118

{Címzés: „Minden hívő kereszténynek”}

Ince püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Krisztusban szeretett fiainak, a keresztény híveknek üdvözlését és apostoli áldását küldi.

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) az eltemetett holttesteket kiásni. Olyasmint se vessen senki a szemükre, hogy vallásgyakorlatuk során emberi vért használnak, elvégre is az Ószövetségben elő van írva számukra, hogy semmiféle vért nem használhatnak (az embervérről nem is beszélve) – ugyanis Fuldánál és több más helyen is sok

zsidót megöltek efféle gyanú miatt. Ezt a jelen sorok tekintélyével szigorúan megtiltjuk, hogy ne történjen meg többé. Ha pedig valaki, miután...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva Avignonban, július 9-én, az 5. évben {1247}.

IV. Sándor (1254–1261): *Sicut Iudeis (non)* (1255) = Grayzel & Stow, no. 2
{Címzés: „Minden hívő kereszténynek”}

Sándor püspök, Isten szolgáinak szolgája, Krisztusban szeretett fiainak, a híveknek üdvözlését és apostoli áldását küldi.

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) Calixtus (stb.) és Ince legfőbb főpapok nyomdokait követve...

(...) személyüket a hatóság ítélete nélkül megütni, megsebesíteni vagy megölni...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva Avignonban, szeptember 22-én, az 1. évben {1255}.

IV. Orbán (1261–1264): *Sicut Iudeis (non)* (1262) = Grayzel & Stow, no. 11
{Címzés: „Minden hívő kereszténynek”}

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) Calixtus (stb.) és Honorius római főpapok nyomdokait követve...

(...) tegyék kereszténnyé, mégpedig egyéb büntetés nélkül...

(...) Hasonlóképpen a kereszténység közül senki se merészelje személyüket...

(...) ne merje a zsidók temetőjét megrongálni vagy feldúlítani, vagy pénzszerzés ürügyén az eltemetett holttesteket kiásni...

(...) hacsak vakmerő tettét méltó elégtétellel ki nem engeszteli. Csak azokat a zsidókat kívánjuk...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva Viterbóban, április 26-án, az első évben {1262}.

X. Gergely (1271–1276): *Sicut Iudeis (non)* (1272) = Grayzel & Stow, no. 31
{Címzés: „Minden hívő kereszténynek”}

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgája, Krisztusban szeretett fiainak, a keresztény híveknek, tudniillik a mostaniaknak és az eljövendőeknek, üdvözlését és apostoli áldását küldi.

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) Calixtus (stb.) és Honorius római főpapok nyomdokait követve...

(...) hogy egy keresztény se kényszerítse őket vagy valamelyiküket, hogy kelleetlen vagy akaratuk ellenére a keresztiséghez járuljanak...

(...) Hasonlóképpen egy keresztény se merészelje személyüket elfogni, bebörtönözni, megsebesíteni, megkínózni, megcsónkítani, megölni, erőszakot alkalmazni velük szemben, vagy felborítani a velük való megszokott jó kapcsolatot azon a területen, ahol laknak, pénzszerzés vagy javaiknak tőlük maguktól vagy mástól való elrablása céljából, a területileg illetékes hatóság ítélete nélkül. Ezenkívül amikor ünnepeiket ülik, senki se éjjel, se nappal

semmiben ne háborgassa őket botokkal vagy kövekkel vagy bármi egyébvel; és senki ne hajtson be rajtuk robotot, csak amit az elmúlt időkben is el szoktak végezni. Azt is elhatározzuk, hogy keresztények tanúvallomása zsidók ellen ne legyen érvényes, csak ha azok közt a keresztények közt van egy zsidó is, hogy tanúskodják, hiszen a zsidók nem tanúskodhatnak keresztények ellen. Megesik ugyanis időnként, hogy némely keresztények elvesztik keresztény gyermekeiket, a zsidók ellenségei pedig azok nyakába varrják, hogy a keresztény gyermekeket alattomban ellopják és megölik, és hogy ezek szívéből és véréből mutatnak be áldozatot. Sőt a gyerekek szülei vagy más keresztények, akik számára a zsidók konkurenciát jelentenek, titokban elrejtik a gyerekeket, hogy a zsidóknak árthassanak, és a zsidóktól, zaklattatásaik megváltása fejében, bizonyos pénzösszeget csikarhassanak ki; és igen hazug módon azt bizonygatják, hogy ezeket a gyerekeket a zsidók lopták el és ölték meg titkon és alattomban, és hogy a zsidók e gyerekek szívéből és véréből mutatnak be áldozatot, noha a zsidók törvénye kereken és kimondottan megtiltja, hogy vért áldozzanak, egyenek vagy igyanak, sőt azt is, hogy hasított patájú állatok húsból egyenek – ezt pedig keresztény hitre tért zsidók udvarunkban többször igazolták. Ilyen ürüggyel igen sok zsidót többször igazságtalanul elfogtak és letartóztattak. Elhatározzuk, hogy a keresztényeket ilyen alkalommal és ilyen ürügy esetében nem kell meghallgatni, és meghagyjuk, hogy az ilyen gyenge ürüggyel elfogott zsidókat engedjék szabadon a börtönből, valamint hogy többé ne fogják el őket ilyen gyenge ürüggyel, kivéve ha véletlenül – amit nem hiszünk – tettenérik őket. Elhatározzuk, hogy egy keresztény se alkalmazzon semmiféle újítást velük szemben, hanem abban a helyzetben és minőségben tartsák meg őket, amelyben elődeink idejében voltak, régtől fogva mostanáig. Ezenkívül, hogy gonosz emberek...

(...) Csak azokat a zsidókat kívánjuk...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva az Óvárosban {{?}}, október 7-én, az első évben {1272}.

III. Miklós (1277–1280) *Sicut Iudeis (non)* (1278) = Grayzel & Stow, no. 41
{Címzés: „Minden hívő kereszténynek”}

Miklós püspök, Isten szolgáinak szolgája, Krisztusban szeretett fiainak, a keresztény híveknek üdvözlését és apostoli áldását küldi.

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) Calixtus (stb.), Gergely és Ince római főpapok nyomdokait követve...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva Viterbóban, (...) augusztus 2-án, III. Miklós pápa úr főpapságának 1. esztendejében {1278}.

IV. Márton (1281–1285): *Sicut Iudeis (non)* (1262) = Grayzel & Stow, no. 45
{Címzés: „Minden hívő kereszténynek”}

Márton püspök, Isten szolgáinak szolgája, Krisztusban szeretett fiainak, a keresztény híveknek üdvözlését és apostoli áldását küldi.

Ahogy nem kell, hogy a zsidóknak...

(...) Calixtus (stb.), Ince és Honorius római főpapok nyomdokait követve...

(...) kiásni. Azt is akarjuk és meghagyjuk, hogy az eretnek elhajlások egyetlen kivizsgálója (*inquisitor*) sem, sem bármely más személy, bármilyen méltóság viselője, ne lépjen föl senkinek az ellenük való törvényes igénye mellett, hogy ne bizonyosodjon be róla, hogy kényszert alkalmaz a fent említett zsidók vagy közülük valaki más ellen; hanem aki őket megvádolja, adjon és garantáljon megfelelő kezességet a bíróságnak. Ámde ha nem bizonyítja be törvényesen a bűntényt, amellyel kapcsolatban vádat emelt, akkor a vádló essék az alá a büntetés alá, amelyet vádjával ki akart eszközölni, és hajtsák be rajta. Ha pedig egy megkeresztelt zsidó barátságban van egy másik zsidóval, és ez nem {sic!} derül ki róla {recte: és ez kiderül róla}, ne essék büntetés alá. Ha pedig valaki, miután...

(...) Csak azokat a zsidókat kívánjuk...

(...) a keresztény hit felforgatása céljából ármánykodni.

Kiadva Viterbóban, (...) augusztus 2-án, a folyó *indictio* 6. évében, az Úr megtestesülésének 1275. {sic! recte: 1281}, IV. Márton pápa úr főpapságának pedig 1. esztendejében.

*

2) III. Ince / A IV. lateráni zsinat decretuma (1215. november 11) = Grayzel, nos. VIII–XIII

(§67) Minél nagyobb mértékben tartja vissza magát a keresztény vallás a kamat (*usura*) szedésétől, annál súlyosabban harapódzik el ezzel kapcsolatban a zsidók hitszegése, olyannyira, hogy rövid időn belül kimerítik a keresztények anyagi forrásait. Mivel tehát e tekintetben gondoskodni kívánunk a keresztényekről, nehogy a zsidók roppantul megnehezítsék a helyzetüket, zsinati határozattal elrendeljük, hogy ha a zsidók a keresztényektől bármi más ürüggyel súlyos és mértéktelen kamatokot csikarnak ki, akkor vonják meg tőlük a keresztényekkel való kapcsolattartás lehetőségét, amíg a mértéktelen anyagi megterhelésért megfelelő módon elégtételt nem adnak; ebből kifolyólag a keresztényeket, ha szükség lesz rá, egyházi szigorral, a fellebbezési lehetőség mellőzésével kényszerítsék, hogy tartózkodjanak a velük való üzleteléstől. A fejedelmeket pedig utasítjuk, hogy emiatt ne legyenek ellenségesek a keresztények iránt, hanem inkább arra törekedjenek, hogy visszatartsák a zsidókat e nagy megterhelés okozásától.

Valamint elhatározzuk, hogy a zsidókat ugyanezzel a büntetéssel kell rákényszeríteni, hogy kárpótolják a templomokat a nekik járó tizedért és ajándékokért, amit a keresztényektől házuk és vagyonuk után szoktak kapni, mielőtt azok bármilyen jogcímen a zsidókra szálltak át – hogy ezek így károsíthatatlanul megmaradjanak az egyház számára.

(§68) Az egyház néhány tartományában a zsidókat vagy a szaracénokat eltérő öltözetük különbözteti meg a keresztényektől. Egyes tartományokban viszont olyan zűrzavar kapott lábra, hogy semmi különbség nem választja el őket. Így aztán időnként az is megtörténik, hogy némely keresztények tévedésből a zsidók vagy szaracénok, amazok pedig a keresztények asszonyaival keverednek. Hogy tehát a kihágások, amelyeket ez az elátkozott

keveredés jelent, ne leplezhessék többé magukat ilyesfajta tévedéssel, s ne folyamodhassanak ehhez a mentséghez, elhatározzuk, hogy az ilyenek, mindkét nemből valók, a keresztények minden tartományában, minden időben öltöztetik jellege által legyenek mindenki számára láthatóan megkülönböztetve más népektől, mivel Mózes is pontosan ezt hagyta rájuk utasításként.

A gyász {ti. a Nagyhét utolsó 3 napja} és az Úr kínszenvedésének napjaiban pedig egyáltalán ne menjenek ki a közterületekre, mivel, mint hallottuk, néhányuk ilyen napokon nem röstell a szokásosnál jobban felékesítve járni, és nem félnek gúnyt űzni a keresztényekből, akik a legszentebb kínszenvedésre való emlékezésüket kinyilvánítva a gyász jeleit viselik magukon.

Azt pedig a legszigorúbban megtiltjuk, hogy bármiképpen is a Teremtő és Megváltó sértegetésére merészeljenek vetemedni. S minthogy nem kell takargatnunk annak gyalázatát, aki a mi gyalázatos tetteinket eltörölte, hát előírjuk, hogy azokat, akik ilyesmit merészelnek, a világi vezetők büntetés kiadásával méltóképpen rendszabályozzák meg, nehogy bármiképpen is káromolni merjék azt, akit érettünk megfeszítettek.

(§69) Minthogy nagyon is fonák dolog az, hogy Krisztus káromlója gyakoroljon hatalmat a keresztények fölött, ezért mi a törvényszegők vakmerősége miatt ezen az egyetemes zsinaton megújítjuk azt a döntést, amelyet a {III.} toledói zsinat {589} hozott meg ezzel kapcsolatban előrelátóan, amennyiben megtiltjuk, hogy a zsidók közhivatalok betöltésekor előnyhöz jussanak, mivel ezzel az ürüggyel többnyire csak a keresztényekkel szemben ellenségeskednek. Ha pedig valaki átenged nekik egy ilyen hivatalt, azt a tartományi zsinat (amelyet előírásunk szerint évente meg kell rendezni) előzetes figyelmeztetés után megfelelő szigorral rendszabályozza meg. Az ilyen tisztviselőtől pedig mindaddig tagadják meg a keresztényekkel való kapcsolattartást kereskedelmi és egyéb ügyekben, amíg az egyházmegye püspökének gondoskodása révén a keresztények szegényeinek javára nem fordítják mindazt, amit a keresztényektől, ily módon vállalt hivatalát kihasználva, szerzett; és szégyennel váljon meg attól a hivataltól, amelyet tiszteletlenül vett föl. Ugyanezt a pogányokra is kiterjesztjük.

(§70) Mint hallottuk, némelyek, akik önként járultak a szent keresztiség vizéhez, nem vetkezik le mindenestül a régi embert, hogy annál tökéletesebben öltse magukra az újat, minthogy régi vallásgyakorlatuk csökevényeit megtartva, ilyen keveredéssel borítják fel a keresztény vallás szépségét. Mivel azonban meg van írva: “Átkozott az az ember, aki két úton járja a földet” {Ecclesiasticus / Ben Szíra 3,28}, és hogy nem szabad vászonból és gyapjúból összeszőtt ruhát felvenni, ezért elhatározzuk, hogy az ilyeneket az egyházkerületek prelátusai minden módon tartsák vissza attól, hogy régi vallásukat gyakorolják, hogy akiket szabad akaratú döntésük vezetett el a keresztény vallással való találkozásra, azokat az üdvös kényszer által teremtett szükséghelyzet tartsa meg annak gyakorlásában; hiszen kisebb rossz az Úr útját föl nem ismerni, mint fölismerni és aztán visszafordulni.

III. Ince: *Ad liberandum* / a IV. lateráni zsinat decretuma (az V. kereszteshadjárral kapcsolatban) (1215) = Grayzel, no. XIII (illetve a teljes szöveghez no. 1 is)

(...) Ha vannak a hadjáratba indulók közt olyanok, akiket eskü kötelez kamatok teljesítésére, akkor ti, érsek és püspök testvérek, a saját egyházmegyéitekben, a fellebbezést mint akadályt mellőzve, ugyanezzel a szigorral kényszerítétek rá a hitelezőiket, hogy teljességgel feloldva ezeket az eskü alól, álljanak el a kamatok további behajtásától. Ha pedig valamelyik hitelező a kamat megfizetésére kényszeríti őket, azt a fellebbezést mint akadályt mellőzve, hasonló szigorral bírjátok rá annak visszatérítésére. Azt viszont, hogy a zsidókat rákényszerítétek, hogy a kamatokat juttassák vissza ezeknek, rátok rójuk feladatul, fejedelem fiaink, és a világi hatóságra; amíg pedig nem juttatják vissza, kiközösítő ítélet terhe alatt parancsoljuk Krisztus összes hívének, hogy mindenfajta érintkezést tagadjanak meg tőlük, mind kereskedelmi, mind egyéb ügyekben. Azok viszont, akik jelenleg nem tudják kifizetni tartozásaikat a zsidóknak, mindaddig ne ütközzenek a kamat jelentette kellemetlenségekbe, míg halálukról vagy visszatérésükről a legbiztosabb hír nem érkezik – miután a zsidók kényszerítve lettek, hogy a zálogokból származó jövedelmeket, amelyeket közben szereznek azokból, beleszámítsák a tőkébe, levonva a szükséges fenntartási költségeket.

KG/00/02/24-04/04